

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ ΣΕ ΕΝΑ ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ

Παρουσίαση του βιβλίου του Πιέρ Μπουρντιέ *Η διάκριση*

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΟΣ

Ο ΠΩΣ ΗΡΘΑΝ δυστυχώς τα πράγματα, η αποψινή βραδιά είναι συγχρόνως μια βραδιά μνήμης και μια βραδιά περίσκεψης.

Σε ό,τι αφορά τη μνήμη, θα ήθελα να καταθέσω το εξής: Όταν, πριν τριάντα χρόνια ακριβώς, πρωτοετής φοιτητής στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Ναντέρ, ερχόμουν για πρώτη φορά σε επαφή με το έργο του Πιέρ Μπουρντιέ, πιο συγκεκριμένα με τις μελέτες του σχετικά με τους *Κληρονόμους*. Οι *Φοιτητές και η κουλτούρα* (1964) και την *Αναπαγωγή* (1971), με το πολύ χρήσιμο εγχειρίδιο επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών που έφερε τον τίτλο *Το επάγγελμα του κοινωνιολόγου* (1968), καθώς και με το πολλά υποσχόμενο *Σχεδιάσμα μιας θεωρίας της πρακτικής*, το οποίο είχε μόλις κυκλοφορήσει (1972), ένιωθα μια βαθιά συγγένεια προς τους προσανατολισμούς και τη θεωρητική προσέγγιση του κοινωνικού αυτού επιστήμονα, του οποίου το έργο, παρότι αποτελούσε ένα ακόμη λαμπρό δείγμα της γαλλικής επιστημολογικής παράδοσης στη φιλοσοφία της έννοιας, δεν περιχαράκωνόταν –όπως τόσα άλλα– σ’ ένα στενά εθνικό επιστημονικό πλαίσιο, επεδίωκε, δηλαδή, να συνδιαλέγεται με άλλους ευρωπαίους και αμερικανούς στοχαστές.

Οφείλω να προσθέσω ακόμα πως ο Πιέρ Μπουρντιέ υπήρξε άθελά του και ο πρώτος μου δάσκαλος στον τομέα της θεωρητικής ιστορίας της τέχνης, στο μέτρο που ήταν ο πρώτος που μετέφρασε στα γαλλικά (1967) μια μελέτη του σημαντικού ιστορικού της τέχνης Έρβιν Πανόφσκυ, την οποία είχε δημοσιεύσει στη σειρά «*Le sens commun*» (ο κοινός νους) των εκδόσεων του Μεσονυκτίου που διηύθυνε ο ίδιος, και όπου δίπλα σε λαμπρά δείγματα της γαλλικής επιστημονικής παράδοσης παρατίθενται μελέτες ρώσων, αμερικανών, αγγλών, ιταλών και γερμανών φιλοσόφων και κοινωνικών επιστημόνων.

Όμως στη συνέχεια τα πράγματα ακολούθησαν τον δικό τους δρόμο: Θαμπωμένος καθώς ήμουν από την πρώτη ανάγνωση του μυθιστορήματος του Μαρσέλ Προυστ *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο*, η οποία έτυχε να συμπίπτει χρονικά με την κυκλοφορία του παρουσιαζόμενου σήμερα βιβλίου με τίτλο *Η διάκριση* (1979), οφείλω να ομολογήσω πως η σχέση μου με την προβληματική του Πιέρ Μπουρντιέ γνώρισε μια φάση δοκιμασίας.

Αναρωτιόμουν ενδόμυχα μήπως τούτη η προβληματική οδηγούσε την αισθητική ή την εκφραστική διάσταση σ’ ενός είδους αναγωγισμό, σε μια μετάφραση με όρους κοινωνιολογισμού, έναν κοινωνιολογισμό τον οποίο ως νεαρός, δηλαδή παθιασμένος, τουτέστιν ανώριμος αναγνώστης του Προυστ, απέρριπτα μετά βδελυγμίας.

Ωστόσο, η συνέχεια έδειξε ότι ακριβώς το αντίθετο συνέβαινε: Οι *κανόνες της τέχνης* (1992), *Η πρακτική αίσθηση* (1980), *Οι πασκαλικοί στοχασμοί* (1997) έφεραν και πάλι σε επαφή τις δικές μου αναζητήσεις ως προς το ρόλο της ψευδαίσθησης, της πρακτικής διάστασης, του παιχνιδιού στο μυθιστόρημα του Προυστ με τη θεωρητική εργασία του Πιέρ Μπουρντιέ, στο βαθμό που αυτή αναφερόταν συν τοις άλλοις σε διεργασίες πεζογράφων ή ποιητών όπως ο Φλωμπέρ ή ο Μπωντλαίρ, των οποίων το έργο ήταν άμεσα συνυφασμένο με τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα.

Όταν, τέλος, η ενασχόλησή μου με το προυστιανό εγχείρημα κατόρθωσε να χαράξει την αυτοδύναμη πορεία της, να διαμορφώσει, με άλλα λόγια, τη φυσιογνωμία της, διαπίστωσα με έκπληξη πως η τελική μου προσέγγιση υιοθετούσε αβίαστα τη βασική μεθοδολογική, αντισχολαστική αρχή που διέπει όλο το έργο του Πιέρ Μπουρντιέ, δηλαδή τη θεώρηση ενός καλλιτεχνικού ή επιστημονικού έργου όχι σαν μνημεία ή παγιωμένες οντότητες, αλλά σύμφωνα με το *modus operandum* τους, με άλλα λόγια, σύμφωνα με τη δυναμική τους διάσταση.

Ωστόσο, πλάι στις ανακατασκευές της μνήμης, χρειαζόμαστε και την περίσκεψη. Σε ό,τι αφορά την περίσκεψη, ό,τι ακολουθεί αποτελεί μιαν απόπειρα διατύπωσης ενός υστερόγραφου σ’ ένα Υστερόγραφο, δηλαδή στις σ. 516-539 του έργου του Πιέρ Μπουρντιέ *Η διάκριση* (Αθήνα, 2002), το οποίο παρουσιάζουμε απόψε και που κυκλοφορεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Πατάκη, στη σειρά «Μεταστροφές», την οποία διευθύνει ο κ. Νίκος Παναγιωτόπουλος.

Θα ήθελα λοιπόν να επικεντρώσω την προσοχή μου στο Υστερόγραφο αυτό, που θα το μετέφραζα πρόχειρα και κάπως εσκεμμένα: *Στοιχείωση μιας «κοινής» κριτικής των «καθαρών» κριτικών* (η επιμελής μεταφράστριά του έργου κ. Κική Καψαμπέλη το μεταφράζει φρονιμότερα ως εξής: *Στοιχεία για μια «χυδαία» κριτική των «καθαρών» κριτικών*).

Ο συγγραφέας θέτει αρχικά (σ. 516) το ερώτημα για ποιο λόγο σ’ ένα κείμενο όπως το παρόν, το οποίο είναι αφιερωμένο στην κριτική εξέταση του γούστου και της τέχνης, δεν γίνεται καμία επίκληση στην παράδοση της φιλοσοφικής ή της λογοτεχνικής αισθητικής. Πρόκειται, όπως ισχυρίζεται, για εσκεμμένη άρνηση, στο βαθμό που «η λόγια αισθητική συγκροτείται κατ’ ουσίαν ενάντια σε ό,τι ακριβώς στάθηκε δυνατόν να εξαχθεί με την παρούσα έρευνα, δηλαδή το *αδιαίρετο του γούστου*, το ενιαίο των πλέον «καθαρών» [...] και των πλέ-

ον «ακάθαρτων» γούστων, των πλέον συνηθισμένων ή πρωτόγονων. Κάτι που σημαίνει αντίστροφα ότι η έρευνα αυτή απαιτούσε πρώτα απ' όλα να μπορέσει κανείς να παρατηθεί, μέσω μιας, θα λέγαμε, εσκεμμένης αμνησίας, από ολόκληρο το *corpus* των καλλιεργημένων λόγων για την κουλτούρα».

Η πορεία την οποία διαγράφει η συλλογιστική του Πιέρ Μπουρντιέ είναι απλή, παρότι το δικτύωμα των αναφορών σε έργα, μεταξύ άλλων, των Immanuel Kant, Ernst Gombrich, Arthur Schopenhauer, Norbert Elias, Jacques Derrida και Μαρσέλ Προυστ θα μπορούσε να προκαλέσει την εντύπωση της περιπλοκής.

Πρώτο βήμα, εκτίθεται η απώθηση, η αηδία την οποία καλλιεργεί συστηματικά η λόγια αισθητική εν σχέσει προς την κατηγορία του «εύκολου». Δεύτερο βήμα, αναλύονται οι συνεπαγωγές της αντίθεσης/διάκρισης μεταξύ της «αναστοχαστικής καλαισθησίας» και της «αισθητηριακής καλαισθησίας». Τρίτο βήμα, με βάση την προσέγγιση του διπόλου «κουλτούρα και πολιτισμός», καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο το ίδιο το φιλοσοφικό πεδίο οδηγείται στην αποποίηση των κοι-

νωνικών σχέσεων που το διέπουν. Τέταρτο βήμα («Πάρεργα και παραλειπόμενα»), γίνεται μια εκτενής αναφορά στην ανάγνωση του Ζακ Ντερριντά, σαν μια απόπειρα διαγωγής «καθαρής» ανάγνωσης της τρίτης *Κριτικής* του Καντ. Πέμπτο βήμα («Η απόλαυση της ανάγνωσης»), διατυπώνεται το γενικότερο ερώτημα αναφορικά με τις γενικές συνεπαγωγές μιας θεωρίας της αναγνωστικής απόλαυσης. Ανάμεσα σε αυτές (σ. 539) είναι και ο αποκλεισμός –στο πλαίσιο της γαλλικής φιλοσοφικής κοινότητας– «απλοϊκών» ή «τετριμμένων» ερωτημάτων, όπως για παράδειγμα: «είναι αλήθεια αυτά που λέει ο Καντ στην *Κριτική της κριτικής δύναμης*»;

Θα ισχυριστώ λοιπόν, ότι στο Υστερόγραφο της *Διάκρισης*, το ερώτημα και ο τρόπος με τον οποίο στοιχειοθετείται (ή στοιχειώνεται, αν μου επιτραπεί τούτη η έκφραση) η απόπειρα απάντησής του αναδεικνύουν την οξύνοια του αναγνώστη Πιέρ Μπουρντιέ. Ωστόσο, εγείρουν και δύο λογίων ενστάσεις.

Θα παρατηρήσω αφ' ενός ότι, προς επίρρωση του επιχειρήματός του, ο Πιέρ Μπουρντιέ ανατρέπει στη σ. 585 της

πρωτότυπης γαλλικής έκδοσης της *Distinction* σε κείμενα του Μαρσέλ Προυστ που ανήκουν στην περίοδο κατά την οποία ο συγγραφέας αρχίζει να αποστασιοποιείται από τους δύο βασικούς δασκάλους του, τον Τζων Ράσκιν και τον Ανατόλ Φρανς: για τον μελετητή του έργου του Μαρσέλ Προυστ, η αναφορά σε ελάσσονος σημασίας παραθέματα, αντλημένα από το *Μιμήσεις και ανάλεκτα* (1919), όπου και επισημαίνεται η διατύπωση «η αληθής διάκριση [...] δεν είναι επεξηγηματική» (βλ. *Contre Sainte-Beuve*, Παρίσι, Βιβλιοθήκη της Πλειάδας, 1971, σ. 189 σημ.), αποτελεί υπόδειξη μείζονος αναγνωστικής σημασίας τόσο για το ζήτημα του τρόπου διαφυγής από την τάξη της διάκρισης, όσο και για το τι μένει να κατακτηθεί.

Παράλληλα όμως, η ανάλυση του Πιέρ Μπουρντιέ εγείρει δύο λογίων ερωτήματα ή δύο λογίων ενστάσεις. Ας αποκαλέσουμε την πρώτη, ένσταση της εκτός πεδίου θέασης και τη δεύτερη, ένσταση του κοινού νου ή του ενιαίου αισθήματος.

Η πρώτη αναφέρεται στην ίδια την εκφορά της «αλήθειας του γούστου». Από ποιο σημείο του κόσμου ο κοινωνικός επιστήμονας εκφέρει την «αλήθεια του γούστου»; Είναι άραγε ο απόλυτος παρατηρητής-επιστάτης; Βρίσκεται, με άλλα λόγια, εκτός πεδίου; Όταν, για παράδειγμα, διαβάζουμε στη σ. 535 της ελληνικής έκδοσης: «Το όριο των ριζικών αμφισβητήσεων τις οποίες εξαγγέλλει η φιλοσοφία είναι τα συμφέροντα που συνδέονται με το ανήκειν στο πεδίο της φιλοσοφικής παραγωγής, δηλαδή με αυτήν ακριβώς την ύπαρξη του πεδίου και με τις συνακόλουθες λογοκρισίες», δημιουργείται η εντύπωση ότι καλλιεργείται μία διαμάχη ως προς την πρωτοκαθεδρία μεταξύ κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας, όπου ο κοινωνιολόγος κατά βάθος αποδέχεται μια θέση παραδοσιακά φιλοσοφική, τη θέση της απόλυτης γνώσης.

Όμως το ζήτημα που τίθεται είναι με ποιον τρόπο μπορούμε να ξεφύγουμε από τον φαύλο κύκλο των αλληλοεξαρτήσεων. Και έχω την εντύπωση ότι η απάντηση σε αυτό το ζήτημα δεν είναι άλλη από το: αντί να σκέφτομαι κάτι πάνω σε κάτι (και να βρίσκομαι εκτός πεδίου ή να το θεωρώ αφ' υψηλού), οφείλω να το σκέφτομαι μαζί με κάτι ή μαζί με κάποιον.

Η δεύτερη ένσταση είναι η εξής: οφείλουμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο ο Μπουρντιέ περιορίζεται εδώ σε μια αρκετά επιφανειακή ή αμιγώς ανθρωπολογική κριτική του κειμένου του Καντ, η οποία δεν θίγει, στο μέτρο κατά το οποίο αποδέχεται το *αδιαίρετο* του γούστου, την ίδια την *ενότητα* του γούστου και της γλώσσας, το *ενιαίο* της καλαισθητικής πρακτικής: είναι βέβαιο ότι, σύμφωνα με την παρούσα ανάλυση, η πρακτική ελέγχεται ως ενιαία και όχι ως διαφοροποιητική ή, καλύτερα, πολυεραρχική ή, ακόμη καλύτερα, ετεροαρχική. Κατ' αυτό τον τρόπο, μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι αποσιωπάται ο πυρήνας του προβλήματος που μας θέτει η καντιανή κριτική θεωρία, ο οποίος δεν είναι άλλος από την οροθέτηση των διαστάσεων της έκφρασης εν σχέσει προς τη διάσταση της εμπειρίας και του κοινού νου (με άλλα λόγια, είναι δυνατόν να αναρωτηθούμε κατά πόσο ο κοινός νους δεν στοιχειώνει απλώς στον Καντ τις διαστάσεις της έκφρασης αλλά μπορεί και να τις στοιχειώσει).

Αυτές τις δύο –άλυτες εκείνη τη στιγμή– απορίες πιστεύω ότι ο Μπουρντιέ προσπάθησε να επιλύσει στη συνέχεια.

Δεν είμαι σε θέση βέβαια να ανακατασκευάσω την καμπύλη την οποία διέγραψε από εκείνη τη στιγμή η σκέψη του, ελπίζω ωστόσο ότι θα μας δοθεί κάποτε η ευκαιρία να μελετήσουμε εξονυχιστικά τούτο το ζήτημα. Θα περιοριστώ στην αναφορά δύο παραθεμάτων αντλημένων από την τελευταία σειρά μαθημάτων στο Κολέγιο της Γαλλίας, η οποία εκδόθηκε πρόσφατα με τον τίτλο *Επιστήμη της επιστήμης και αναστοχαστικότητα*. Στη σ. 174 του εν λόγω βιβλίου, διαβάζουμε το εξής: «οι κοινωνιολόγοι οφείλουν να μεταστρέψουν την αναστοχαστικότητα σε μια συστατική διάθεση της επιστημονικής τους εξής, δηλαδή σε μια *ανακλαστική αναστοχαστικότητα* (*réflexivité réflexe*), ικανή να δρα όχι εκ των υστέρων, στο *opus operatum*, αλλά εκ των προτέρων, *a priori*, στο *modus operandi*».

Και η κατακλείδα του βιβλίου διατυπώνει μια σκέψη ικανή κατά τη γνώμη μου να μας οδηγήσει στην ανανέωση της έννοιας του σχολείου: *ας εργαστούμε, λέει ο Πιέρ Μπουρντιέ, για την «οικοδόμηση μιας επιστημονικής αλήθειας που να είναι σε θέση να ενσωματώσει τη θέαση του παρατηρητή και την αλήθεια της πρακτικής θέασης του δρώντος υποκειμένου σαν μια οπτική γωνία, η οποία δεν έχει επίγνωση του εαυτού της και συναντά το πεδίο της δοκιμασίας της στην ψευδαίσθηση του απολύτου» (Science de la science et réflexivité, Παρίσι, σειρά «Raisons d'agir», 2001, σ. 223).*

Με άλλα λόγια, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι, σύμφωνα με τον Πιέρ Μπουρντιέ, ο σχολαστικισμός ορίζεται σαν ο χώρος της αναπαραγωγής που χαρακτηρίζεται από την τάξη της διάκρισης, από την αποδοχή των συνεπαγωγών μιας επιστήμης θεωρούμενης ως δεδομένης ή παγιωμένης, ενώ ο αντισχολαστικισμός, το ζωντανό σχολείο, υποτάσσουν τούτη την τάξη στην ανάδειξη μιας επιστήμης ή μιας τέχνης ενόσω και καθόσον αυτές φτιάχνονται, στην ανάδειξη μιας δυναμικής έννοιας της αλήθειας, η οποία απορρέει από την ακατάπαυτη ένταση μεταξύ της οπτικής γωνίας δίχως οπτική γωνία (της θέασης του παρατηρητή ή του επιστάτη) και της αλήθειας της πρακτικής θέασης του δρώντος υποκειμένου.

Όμως, η ανανέωση της έννοιας του σχολείου συνεπιφέρει εντέλει και το ακόλουθο: από την απλή τέρψη της ανάγνωσης οδηγούμαστε με φυσικό τρόπο στη διατύπωση μιας θεωρίας της αναγνωστικής πρακτικής: όπως μας λέει ο Μαρσέλ Προυστ στο δοκίμιό του το σχετικό με την ανάγνωση (ό.π., σ. 176 κ.ε.), «νιώθουμε με βεβαιότητα ότι η σοφία μας αρχίζει εκεί όπου τελειώνει η σοφία του συγγραφέα. [...] Τη στιγμή που εκείνοι (οι συγγραφείς) μας είπαν ό,τι είχαν να μας πουν, μας προκαλούν συγχρόνως και το αίσθημα ότι δεν μας έχουν πει τίποτα ακόμα».

Κοντολογίς, το θεωρητικό, καλλιτεχνικό ή επιστημονικό έργο αποτελούν για μας ένα είδος καλέσματος ή καλύτερα ένα φάσμα προτροπών που μας ωθούν να εργαστούμε καλύτερα. Στη συγκρότηση τούτου του φάσματος των προτροπών κατέτεινε και η εργασία του Πιέρ Μπουρντιέ.

Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, 4 Μαρτίου 2002